

Josep Ester i altres berguedans agents de les xarxes pirinenques d'evasió a la Cerdanya i al Rosselló durant la Segona Guerra Mundial

El context de la Segona Guerra Mundial i les xarxes d'evasió

Josep Ester, nascut a Berga el 26 d'octubre de 1913 era un militant conegut de la CNT. Els berguedans estan assabentats dels principals episodis de la seva vida ja que el Centre d'Estudis Josep Ester Borràs de la capital comarcal actiu des de 1987 va tenir com a objectiu de fer-la conèixer al mateix temps que estudiava la història social de l'alta vall del Llobregat. En el marc d'aquest article procurarem donar a conèixer uns aspectes no tan coneguts de l'acció de Josep Ester durant la Segona Guerra Mundial, la seva acció com agent de xarxes de passos transfronterers clandestins i, alhora, de manera puntual, d'altres berguedans (1). Molt actiu al Berguedà abans i durant la Guerra Civil, Josep Ester es refugià el 1939 a França amb la seva família. El 1940 vivia a Tolosa del Llenguadoc on trobà altres llibertaris, refugiats com ell.

La derrota militar de França el juny de 1940 significà per Ester Borràs una nova etapa de la seva vida militant. Aviat es crearen xarxes d'evasió per organitzar el pas, a l'Estat espanyol, de militars aliats (belgues, polonesos, neerlandesos); de ciutadans francesos desitjosos d'ingressar les Forces franceses lliures encapçalades pel general de Gaulle al Regne Unit i després del novembre de 1942 les forces franceses d'Àfrica del Nord; d'aviadors britànics i després també americans caiguts en el territori francès; d'informes sobre

el dispositiu de les forces alemanyes d'ocupació a França. També es tractava –a petició dels serveis secrets dels Aliats, dels gaullistes o fins i tot dels de l'exèrcit francès d'armistici que ben aviat passaren a la resistència– de fer transitar pels Pirineus i l'Estat espanyol informes sobre el dispositiu de les forces alemanyes d'ocupació a França o la situació política als països ocupats pel Tercer Reich.

Organitzades a partir de l'estiu de 1940, les xarxes d'evasió es desenvoluparen, multiplicaren i diversificaren, tot i conegueren moltes baixes, trencaments i dificultats. Buscaren uns agents a les zones frontereres entre els estats francès i espanyol, de banda i banda de la frontera, un espai geogràfic on reclutaren molts refugiats de l'estat espanyol entrats a França al moment de la *Retirada*.

Josep Ester Borràs, Francisco Ponzán i la xarxa Pat' O Leary

A Tolosa, Josep Ester estava actuant, abans del juliol de 1940, per a la reorganització de la CNT a l'exili. Havia trobat militants anarquistes que pensaven que calia continuar la lluita contra l'Alemanya nazi i els seus aliats, francesos i altres. Va contactar amb Francisco Ponzán (Oviedo, 1911 – Buzet-sur-Tarn, 1944) un mestre aragonès de la CNT que havia participat a la Guerra Civil. Ponzán, avui dia ben conegut per la seva actuació clandestina entre 1940 i 1944, es va posar, molt aviat, en contacte amb *Secret Intelligence Service* (SIS), tam-

Josep Ester Borràs a Tolosa, companyat de la seva dona, Alfonsina Bueno Vela i Angelina Lussan (FONT: [HTTP://ANARQUISMO.JIMDO.COM/ANARQUISTAS-BO-CA/](http://ANARQUISMO.JIMDO.COM/ANARQUISTAS-BO-CA/))

bé conegut sota la denominació de MI6 (originàriament *Military Intelligence Section 6*), els serveis secrets britànics. Acceptà de treballar per l'IS organitzant una xarxa d'evasió (anomenada *filera* a la Catalunya Nord) molt eficaç coneguda com «Xarxa Ponzán» (2).

Pat O'Leary era una xarxa de l'IS, la història de la qual està bastant ben estudiada, tot i que encara queden alguns punts poc coneguts, pendents d'investigar, especialment pel que fa a la seva presència i activitat a la Cerdanya,

de la qual en sabem pocs detalls i noms. El seu nom coincidia amb el pseudònim del seu creador i organitzador, el metge-coronel belga Albert Guérisse (1911-1989). L'origen de *Pat O'Leary* la trobem a Marsella on Guérisse va enllaçar amb els serveis britànics. *Pat O'Leary* s'encarregava de recuperar aviadors britànics caiguts a França. Passaven els Pirineus i anaven a parar a Espanya, etapa de retorn a Anglaterra. *Pat O'Leary* tenia relacions amb el consolat britànic de Barcelona. Ester, també fou agent de *Pat O'Leary*, i com Ponzán, fou també actiu per la xarxa belga *Sabot*—el creador de la qual era Pierre Bouriez (1906-1964)— que també recollia informacions de caire estratègic a la França ocupada. Però la seva tasca principal era de fer passar militars belgues desitjosos de continuar la lluita contra Alemanya de França a Espanya i Portugal.

La tercera connexió de Ponzán i Ester, fou la xarxa dels serveis secrets de l'exèrcit d'armistí de Vichy encapçalada pel comandant Paul Paillole (1905-2002), camuflada amb el nom de *Travaux ruraux*. La connexió es feia a Tolosa amb el «poste 117» dels *Travaux ruraux* i estava encapçalada pel lloctinent Robert Terres àlies «Lieutenant», «Tessier» o «El Padre» (4).

La xarxa d'evasió pirinenca de Ponzán, de la qual Ester era un agent, treballava sovint per les diverses xarxes alhora. Els itineraris passaven principalment per la vall de l'Arieja i la Cerdanya, però també podien travessar per Andorra o pel Rosselló, el Vallespir i l'Empordà. L'itinerari

Francisco Ponzán Vidal va ser reconegut i condecorat a títol pòstum pels governs i exèrcits de França, Anglaterra i Estats Units en agraïment a les més de 3000 persones que va ajudar a escapar en les diferents xarxes d'evasió amb les quals col·laborar, des de militars d'alta graduació i polítics, personalitats científiques, moltes famílies jueves i perseguïts de tota condició social. Francisco Ponzán va rebre a títol pòstum les següents distincions: l'any 1948, l'estat major de l'exèrcit francès el nomena capità i li atorga dues creus de guerra amb Palma. El rei d'Anglaterra el condecora amb el Llorer de Plata. El president dels EUA, Dwight Eisenhower, li dedica un certificat de gratitud i, l'any 1998, el mariscal en cap de les forces aèries britàniques li concedeix un certificat commemoratiu en nom de la Royal Air Forces Escaping Society. L'Ajuntament de Tolosa de Llenguadoc, presidit per l'alcalde M. Pierre Cohen, li va dedicar, el 2010, un passeig en el seu honor.

cerdà que seguia la vall de Querol, entrava en territori espanyol per Oceja(5) i d'aquí anava fins Barcelona, passant per Castellar de N'Hug i Berga. De vegades, el lligam amb Barcelona es feia des d'Oceja passant per Ripoll i Vic.

Es en aquets context que entenem millor el paper jugat per Ester i altres llibertaris berguedans. Entre els passos d'Ester cap a Berga, sortint d'Oceja, coneixem el que va fer al juny de 1942 on, acompanyat per Pascual Lopez Laguarta alias «Sixto», va guiar la germana de Francisco Ponzán, Pilar, que volia fer un viatge a l'estat espanyol per motius personals. Deixaren el poble d'Oceja a mitjanit i prop de Toses, al Ripollès,

Pilar Ponzán no es va veure amb cor d'aguantar la caminada que li esperava i renuncià a continuar amb el grup. «Sixto» tornà enrere amb ella(6).

A la vall de Querol, sabem que Josep Ester mantenia contactes amb altres refugiats espanyols, la majoria catalans i molt sovint berguedans. Els enllaços es feien des de Tolosa on residia de manera més o menys fixe, però també, suposem, movent-se per la zona compresa entre la vall de l'Arieja, la Cerdanya i l'eix del Llobregat. El lloc on més hi havia refugiats espanyols era la mina de ferro del Pimorent en el terme municipal de Portè, a prop del Pas de la Casa (Andorra), i a més de 2000 metres d'altitud. En aquest lloc hi havia treballadors estrangers, la majoria refugiats de la Retirada que depenien del 427è GTE(7).

Leopold Safont Suñé

Un dels agents de la xarxa Ponzán amb el qual Ester tenia contactes treballava a la mina del Pimorent; era Leopold Safont Suñé. La seva direcció va ser descoberta per la policia de Tolosa a casa d'Ester després d'un escorcoll efectuat el setembre de 1942. El 14 de setembre de 1942, el prefecte de l'Arieja, amb seu a Foix, era informat de la troballa des de Vichy per René Bousquet, secretari general a la policia. El cap de la policia va fer saber al prefecte dels Pirineus Orientals, que Safont, miner al Pimorent tenia una «segona residència» a Portè o a Porta, pobles de l'alta vall de Querol.

El 13 d'octubre de 1942, en un informe, el sotsprefecte de

Prada (Conflent, Pirineus Orientals) assabentava el prefecte de Perpinyà que havia ordenat una investigació sobre el miner berguedà que havia donat prou fruits: en Safont era fill de Joan i de Ramona Suñé, i havia nascut al municipi de la Baells, prop de Berga el 20 de gener de 1904. Havia cursat estudis primaris fins l'edat de 13 anys en que va començar a treballar de manobre a les mines de lignit de Cercs i de Fígols. Després va treballar com a perruquer, primer a Barcelona, després a Adrall, prop de la Seu d'Urgell i, per també a la mateixa Seu d'Urgell on, finalment fou mobilitzat, un any abans d'acabar la guerra civil espanyola, i incorporat al cos d'enginyers de l'exèrcit republicà. Va entrar a França el 10 de febrer de 1939, amb milers de refugiats, durant les primeres setmanes de la Retirada, i va ser internat al camp de Septfonds (Departament del Tarn i Garona) fins el 22 de novembre de 1939, que es va incorporar estacar al CTE de la mina del Pimorent.

L'enquesta subratllava que la seva conducta i «moralitat» era bona i que «*jamais il ne s'était fait remarquer du point de vue politique*». La investigació i l'escorcoll no havia proporcionat «*correspondance suspecte*». Safont era un home discret que només es relacionava amb els miners. L'informe afegia que Safont havia contactat al Pas de Casa(8) amb un home de Berga, d'uns 36 o 37 anys d'edat, conegut només com a «Pisco» que li hauria confiat un correu per Ester. L'informe policial també destacava que Safont no havia

Albert Guérisse (1911-1989) militar, membre de la resistència belga, i fundador de la xarxa d'evasió Pat O'Leary o Pat Line, gracies a la qual centenars d'aviadors anglesos i americans van poder tornar a Anglaterra després de que el seu avió fos abatut sobre el territori de la França ocupada. Guérisse fou arrestat a Toulouse el 1943 i traslladat al camp de concentració de Dachau, del qual aconsegueix sortir viu. La xarxa d'evasió fou comandada a partir del seu arrest Marie-Louise Dissart alies Françoise. (Font.....=

anat mai a Tolosa de Llenguadoc on residia Ester, però que si que va fer alguns viatges des de la mina del Pimorent a Perpinyà, el 25 d'octubre de 1941, i Acs (Arieje) els dies 10 al 12 de març de 1942, i altre vegada a Perpinyà els dies 25 al 26 març de 1942. Potser per enllaçar amb algun contacte de les xarxes controlades per Ponzán?, només es una hipòtesi per què no hi ha cap certesa.

Quan l'interrogaren, Safont explicà que no coneixia Ester (9). Però sabem d'altra banda (10) que Safont, amb el pseudònim de «Vicente», fou un agent de la xarxa «Sabot» amb la qual estaven relacionats Ponzán i Ester. Des d'Oceja, entrava en territori espanyol amb correu i persones. Leopold Safont havia substituït una altre agent de les xarxes d'evasions per aquets camins clandestins que havia desaparegut després d'una missió des d'Oceja, concretament d'un altre llibertari de Berga, molt amic de Josep Ester, Ramon Casals i Obiols alies «Ramonet Xic», nascut a Berga l'any 1908 i mort a Er (Cerdanya francesa) el 2001 (11).

A la mina del Pimorent també hi treballava, a la plantilla del personal dels GTE, un tal Conesa, militant de la CNT en contacte amb la xarxa de l'IS, i encapçalada a Andorra per Francesc Viadiu (Solsona, 1900– Sant Llorenç de Morunys, 1992) (12), que rebia agents dels passos clandestins i contrabandistes (13). Possiblement tenien contactes amb Ester o els seus amics, com per exemple el miner Safont, el seu company de feina a la mina.

L'exploració moderna va començar a principis del segle XX amb l'obertura de diverses galeries, de les quals encara es conserven alguns vestigis. Darrerament, però, l'exploració es feia a cel obert, per la qual cosa han quedat una sèrie d'escombreres esglaonades sobre el vessant de la muntanya. Les mines es van abandonar a principis dels anys seixanta del passat segle.

De Tolosa a Banyuls

Ester havia estat detingut a Tolosa el 30 d'abril de 1941. L'havien internat al camp del Vernet d'Arieja d'on el va treure el lloctinent Robert Terres (dels serveis secrets de l'exèrcit d'armistici, els *Travaux ruraux*) que li va proporcionar documentació falsa (14). Després va continuar la lluita clandestina per les xarxes transfrontereres, fent de passador entre l'Arieja, la Cerdanya i el Berguedà. Sabem també que Ester aprofità

aquests «viatges», llargues caminades muntanyenques, per a visitar la seva família berguedana i mantenir lligams amb elements clandestins de la CNT. Però fou només abans de deixar Tolosa de Llenguadoc, el 1943, que tornà agafar un contacte amb la CNT clandestina a l'exili que acabava reorganitzar-se. La policia l'interceptà unes quantes vegades quan tornava d'una de les seves incursions clandestines a l'Estat espanyol pel compte de les xarxes per les quals «treballava». Però la falsa documentació que tenia gràcies a les gestions del lloctinent Terres el salvà de més d'un arrest, però certament que vivia en perill, sempre amenaçat.

Al principi de 1943, Ponzán va demanar a Ester que abandonés Tolosa de Llenguadoc i s'instal·lés a Banyuls de la Marenda un poble fronterer de la Catalunya del Nord, a la costa de l'Albera. Ponzán havia llogat per Ester i la seva família una casa a Banyuls, la «villa Tallada». Aquí continuà, amb la seva dona les feines per

l'itinerari alternatiu que des de Tolosa enllaçava amb Barcelona pel Rosselló i l'Empordà. Aquesta continuà de funcionar durant encara uns mesos. La casa de Banyuls va ser detectada per la *Siecherheitspolizei*. La policia alemanya arrestà els membres de la família Ester. La seva dona, Alfonsina Bueno, fou arrestada a Banyuls. Josep Ester ho va ser, poc després, el 28 d'octubre de 1943. Detingut a la presó « Saint-Michel » de Tolosa de Llenguadoc i, després a la presó de Fresnes a París. El van torturar al n° 11 del carrer parisi de les Saussaies on era ubicada la secció IV de la policia de seguretat alemanya, la Gestapo.

Després d'haver estat detingut al camp de Compiègne (departament de l'Oise, prop de París), fou enviat, des d'aquest lloc, per comboi ferroviari a Bremen, port del nord d'Alemanya i, després al camp de concentració de Mauthausen el 24 d'abril de 1944. En aquest camp s'hi trobaven mots republicans espanyols. Ester va

Banyuls de la Marenda (en francès Banyuls-sur-Mer) és un municipi del Rosselló, que administrativament pertany al departament francès dels Pirineus Orientals i a la regió de Llenguadoc-Rosselló. La Marenda és el nom tradicional d'aquell tram de costa, que rep el nom turístic de Costa Vermella.

ser un dels qui participaren a la creació i a l'animació d'una estructura clandestina de la CNT a Mauthausen. Participà també a la creació del comitè nacional dels republicans espanyols del camp. Poc abans de l'alliberament del camp s'havia procurat ames a l'armeria del camp mitjançant el contacte amb un jove detingut que hi treballava. Participà a la insurrecció i a l'alliberament del camp de Mauthausen. El 22 d'abril de 1945 va ser traslladat a l'hospital de Neuilly, prop de París per la Creu roja francesa.

Començà aleshores una nova etapa de la vida de Josep Ester a França. Tot hi participava a l'activitat política i sindical dels exiliats a França procurà mantenir el contacte amb Berga i el Berguedà.

Notes

(1) Hem desenvolupat alguns aspectes d'aquesta activitat a la biografia que hem redactat pel *Dictionnaire du Mouvement ouvrier, mouvement social. De 1940 à mai 1968*, (dir. Claude PENNETIER), volum cinquè, París, Éditions de

l'Atelier, 2009, CDROM, annex; el nostre article « L'occupation allemande et la Résistance dans la vallée de carol de 1942 à 1944 », *Records de l'Aravó*, 10, la Tor de Querol, 2013, pàg. 28-37.

(2) S'han escrit moltes coses sobre la xarxa Ponzán. Assenyalem aquí el llibre més recent i complet relacionat amb la seva història: Antonio TÉLLEZ SOLÀ, *Le réseau d'évasion Ponzán. Anarchistes dans la guerre secrète contre le franquisme et le nazisme (1936-1944)*, Tolosa de Llenguadoc, 2008, 408 p.

(3) El de Perpinyà era el «poste 117 bis» i tenia relacions privilegiades amb el de Tolosa.

(4) Pierre Terres també estava en contacte amb el responsable dels *Travaux ruraux* a Perpinyà, Hèctor Ramonatxo (1893-1982), un cerdà oriünd de la Tor de Querol on tenia molts amics i familiars que li permetien animar una altra xarxa de passos clandestins que també anava a parar a Barcelona (Andreu BALENT, *op. cit.*, 2013).

(5) En una obra de referència ja antiga (Émilienne EYCHENNE, *Les portes de la liberté. Le franchissement clandestin de la frontière espagnole dans les Pyrénées-Orientales de 1939 à 1945*, Tolosa de Llenguadoc, Privat, 1985, p. 214) s'esmentava « Ester J. (Osséja) »

en un llistat d'agents dels passos transfronterers al departament dels Pirineus Orientals.

(6) TÉLLEZ SOLÀ, *op. cit.*, 2008, p. 214.

(7) Els *Groupements de travailleurs étrangers* (GTE) prevenien de la transformació, el 27 de setembre de 1940, de les *Compagnies de travailleurs étrangers* (CTE) que havien creat un decret del 13 d'abril de 1939. Agrupaven estrangers que per motius polítics no podien tornar a llur país. La direcció dels GTE estava confiada a militars.

El 427è GTE amb seu a Perpinyà agrupava ciutadans espanyols. Tenia per caps dos resistents: el comandant Fernand Viaud, segon cap departamental, des de gener de 1943, del moviment de resistència *Combat* i el seu adjunt, Adrien Marcel. Afavorien les activitats resistents clandestines dels treballadors que comandaven.

(8) Molt proper de la mina (1 hora de recorregut). Els miners solien anar-hi quan tenien una estona de temps lliure.

(9) Els detalls sobre Safont es troben a l'Arxiu departamental dels Pirineus Orientals (ADPO), Perpinyà, cota 31 W 202, cartes del prefecte de l'Arieja al prefecte dels Pirineus Orientals, 12 de se-

tembre de 1942 i del sotsprefecte de Prada al prefecte dels Pirineus Orientals, 13 d'octubre de 1942.

(10) Vegeu, entre altres referències: Georges SENTIS, *Les réseaux belges et les Pyrénées-Orientales*, S.L., s.d. [2013], p. 18.

(11) Amb Josep Ester, Ramon Casals havia fundat a Berga, abans de la guerra civil, el grup local de Joventuts llibertàries i el grup anarquista d'afinitat « Amor i bondad ».

(12) Francesc Viadiu, militant d'Estat català i, després de l'ERC, havia estat elegit diputat de Solsona al parlament de Catalunya (1932), delegat d'ordre públic a Lleida (1937), alcalde de Solsona (1938). Refugiat a Montpeller (Erau) després de la Retirada va ser reclutat allà pels servis secrets britànics. Per aquest motiu es va traslladar a Andorra en 1940 on va encapçalar una important xarxa d'evasió.

(13) Que, a vegades, conjuminaven les dues « feines ».

(14) TÉLLEZ SOLÀ, *op. cit.*, 2008, p. 395.

Andreu Balent, historiador i professor d'història i geografia al Liceu Jean Lurçat a Perpinyà

REMSA

RICOH

Vols pagar menys per les teves impressions?

TRUCA'NS!

93 878 42 90

EQUIPS MULTIFUNCIONALS · IMPRESSORES · GESTIÓ DOCUMENTAL · SERVEI TÈCNIC

REMSA | C/Barcelona nº88 | 08242 Manresa
Tel: 93 878 42 90 | Fax: 93 878 42 92
comercial@remsa.com | www.remsa.com